

ВНЕСОК К. ЛЕВИЦЬКОГО У ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЧАСИ АВСТРІЙСЬКОГО ПАНУВАННЯ НА ГАЛИЧИНІ

Б. В. Кіндюк

доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник
Інституту законодавства
Верховної Ради України

Актуальність теми дослідження пов'язана з відродженням української нації, відновленням державності та пошуку шляхів побудови демократичного суспільства. У цьому процесі значна роль належить українській мові, яка є інструментальним феноменом співіснування, спілкування та реалізації поглядів суспільства. Інтерес викликає та обставина, що всі держави, у складі яких перебували українські етнічні території, намагалися різними способами призупинити розвиток української мови шляхом обмеження спектра її соціальних функцій. Розглядаючи історію держави і права України, можна стверджувати, що реалізація мови в українській художній літературі, піснях, поезіях, прислів'ях, специфічних українських назвах була важливим засобом відродження української нації. На сьо-

годні правовий статус української мови та мов національних меншин став предметом розгляду Конституційного Суду, що свідчить про різне розуміння суспільства та застосування в юридичній практиці положень ст. 10 Конституції України. Значну допомогу у вирішенні цього питання можуть надати наукові праці видатного українського юриста К. Левицького. Вченим були запропоновані правові шляхи захисту української мови в період австрійського та польського панування. Тому має сенс детально дослідити та систематизувати праці, написані в різні історичні періоди, з метою з'ясування доктринальних поглядів вченого.

Аналіз публікацій показує, що питання, пов'язані з захистом прав української мови, К. Левицьким розглядалися побіжно при розробці більш загальних питань.

Фрагментарно ця тема розглядалась Т. Андрусяком, І. Андрухівим, І. Бойко, І. Василик, І. Витанович, М. Залізником В. Кульчицьким, І. Крип'якевичем, Б. Тищиком, А. Стечишин, але повної картини динаміки наукових праць К. Левицького не було створено.

Метою нашої роботи є дослідження правових поглядів К. Левицького, спрямованих на захист української мови.

Викладення матеріалів дослідження необхідно розпочати з розгляду особливостей творчого шляху зnanого науковця, державного діяча, доктора права, адвоката, першого голови уряду ЗУНР К. Левицького (1859-1941 рр.).

Вчений народився 17 листопада 1859 р. в містечку Тисмениця, неподалік від Івано-Франківська (Станіслава) у сім'ї греко-католицького священика о. Ан-

тона, який мав власну парафію в селі Нижневі. Юридичну освіту К. Левицький здобув в результаті навчання на юридичних факультетах Львівського та Віденського університетів і у ці часи, як вказує І. О. Андрухів, вступив до української таємної організації «Громада» [1, с. 4]. У 1882 р. К. Левицький закінчив навчання у Львівському університеті, а першим місцем роботи була канцелярія Галицького намісництва. У період 1907-1918 рр. вчений був обраний до Австрійського парламенту та Галицького крайового сейму, де захищав права українців на використання рідної мови в державних органах влади та судах. Як відзначає М. Залізник, К. Левицький належав до категорії «нових» діячів, які мали високий рівень освіти і, незважаючи на імперський характер Австро-Угорщини, створювали ідеї розбудови української державності [5]. У жовтні 1918 р. К. Левицький займав посаду першого прем'єр-міністра уряду ЗУНР, а пізніше перебував в еміграції у Австрії, Чехословаччині та Польщі.

Розгляд наукових праць вченого, інших джерел показав, що діяльність К. Левицького на українських землях, які перебували під австрійською окупацією, доцільно розділити на такі три напрямки: 1) діяльність у культурно-просвітницькій сфері; 2) депутатська діяльність у Австрійському парламенті та Галицькому крайовому сеймі; 3) правничу термінологія (рис. 1).

І. Діяльність у культурно-просвітницькій сфері розпочалась у Львівському університеті, в якому центрами українського студентства були засновані в 1871 р. товариства «Академічний кружок» і «Дружній лихвар», які проводили національно-патріотичну діяльність у політичній, культурній та освітній сферах. Правовою базою, яка дозволяла викори-

стання української мови в Австро-Угорщині, був цісарський декрет від 23 березня 1862 р., на підставі якого у Львівському університеті були відкриті дві кафедри з українською мовою навчання – цивільного права та кримінального права і процедури [2, с. 213]. З метою захисту та поширення української мови К. Левицький заснував «Кружок правників», до складу якого увійшли А. Чайковський (1857-1935 рр.), Є. Олесницький (1860-1917 рр.), а завданням цієї організації стала допомога українським майбутнім юристам. Цей осередок мав за мету допомогу українським студентам здобувати фахову освіту шляхом підготовки рефератів, проведення наукових конференцій, дискусій, створення бібліотеки та власної видавничої діяльності. На цьому шляху К. Левицький стикнувся з ворожим ставленням польських професорів до українців, що знайшло свій прояв у заборонах на використання української мови, протидії створення кафедр, що займалися питаннями українського права. Представники українського студентства проводили дискусії з представниками проросійської та пропольської течій, які бачили Україну у складі Російської імперії чи частини Польщі та протидіяли поширенню української мови серед населення Галичини. У той історичний період українське населення не мало можливості ознайомитись з законними та підзаконними актами Австро-Угорщини, імператорськими декретами, розпорядженнями через відсутність їх перекладів на українську мову. Тому вчений на засіданнях «Кружка правників» ставив перед студентами завдання – бути компетентними у питаннях міжнародного права й економіки, добре знати українську та іноземні мови. Наступним кроком К. Левицького став вступ до наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – НТШ), де була створена комісія, яка підго-

тувала «Збірник народних пісень» українською мовою, що мало виключне значення у поширенні рідної мови серед населення. Розуміючи необхідність згуртування всіх проукраїнських сил Галичини, за пропозицією К. Левицького 1894 р. НТШ придбало будівлю у Львові на розі вулиць Вірменської і Краківської, в якій розмістилася дана організація, бібліотека, а також український національний музей [10, с. 33].

Як вказує І. Б. Василик, населення Галичини мало низький рівень освіти, значна кількість людей була не писемною, тому вони не розуміли назв вулиць, вивісок, назв крамниць, органів державної влади, судів, які були написані німецькою та польською мовами [3, с. 65]. Одночасно з цим усі звернення до органів державної влади, судів, нотаріальні дії підлягали своїй реєстрації лише німецькою та в деяких випадках польською мовами, що значно обмежувало використання українським народом своєї мови. В результаті прийняття Конституції 1867 р. в Австро-Угорщині офіційними вважалися дві державні мови: німецька та угорська. На Галичині німецька була офіційною мовою внутрішнього управління, державних органів влади, судів, прокуратури, пошти і телеграфів, залізниці, деяких фінансових установ та державних підприємств. З метою поширення української мови К. Левицький підготував монографію, видану у Львові, «Про права руської мови» 1896 р., під якою у той історичний час розумілася українська мова [8]. За своєю структурою робота складалась з таких п'яти розділів: розд. I «Права української мови в австрійській конституції»; розд. II «Правове регулювання використання української мови в Галичині»; розд. III «Права української мови при зверненні до адміністрацій»; розд. IV «Права української мови у процесі судів-

ництва»; розд. V «Права української мови в релігійному житті».

У вступі до цієї монографії К. Левицький роз'яснює необхідність захисту української мови, вказує, що без її використання неможливо створити незалежну державу. В розділі I вчений аналізує правові засади використання української мови в Австро-Угорщині, які ґрунтувалися в ч. 142 Конституції 1867 р., де вказувалось, що всі народи Австро-Угорщини є рівноправними та кожен з них має право берегти і розвивати власну мову, а держава забезпечує рівноправність усіх мов у публічному житті та школах. На думку В. Марковського, ця норма Конституції давала право будь-якому громадянину звертатися до суду з приводу порушення мовних прав [9]. В якості доказу невиконання вимог Конституції К. Левицький звертає увагу на рішення галицького намісника від 5 вересня 1881 р., в якому вказувалось, що всі документи та листи мусять бути написані лише латинськими літерами, навіть у випадках написання тексту українською мовою. Таке розпорядження суперечило положенням Конституції стосовно загальних прав народів на збереження і розвиток рідної мови, тому К. Левицький пропонує прийняття австрійською владою законодавчого акта, який забороняє використання латинського алфавіту при написанні українського тексту. У розділі II К. Левицький аналізує розпорядження міністра внутрішніх справ Австро-Угорщини від 5 червня 1869 р., в якому затверджується статус німецької мови як державної під час внутрішнього управління та листування з іншими органами влади. На думку вченого, цей підзаконний акт суттєво обмежує права українців, адже органи державної влади, внутрішніх справ, банківські установи, каси, які видають гроші та складають реєстри стосовно ви-

конання податкових зобов'язань, мали здійснювати свою діяльність лише німецькою мовою. Іншим суттєвим обмеженням прав українців, на думку К. Левицького, є наявність на будівлях суду та інших установ, пов'язаних з правосуддям, написів польською та німецькою мовами. Таке використання цих мов не давало можливості українському населенню знайти їх місцезнаходження та безперешкодно звернутися до них, тому було доцільно писати назву також українською мовою. Третій розділ праці розглядає порядок вирішення мовного питання в діяльності уряду, податкових служб, дирекції скарбового намісництва у Львові. Згідно з пропозиціями К. Левицького в українських громадах або в населених пунктах, де українці складають більшість населення, місцева влада мусить проводити свою офіційну діяльність українською мовою. Такий підхід включає ведення українською мовою урядових книг, реєстрів громадських організацій, підготовку довідок, листування з іншими органами регіональної влади. Розділ IV розглядає питання використання різних мов у судових інстанціях та прокуратурі. Вчений звертає увагу на недосконалість порядку роботи судів у сфері використання української мови. Тому К. Левицький пропонує законодавче закріплення стосовно підготовки документів українською мовою найвищим Судовим трибуналом у Відні, окружними та місцевими судами, Апеляційним трибуналом у Львові. Українці повинні мати право при зверненні до суду одержувати рішення українською мовою, а в разі виникнення спору з представниками польського населення рішення суду повинно бути підготовлено двома мовами. У V розділі розглядаються питання, пов'язані з діяльністю на території Галичини різних церков і релігійних громад. Актуальність цієї про-

блеми була пов'язана з тією обставиною, що в цьому регіоні діяла православна церква Московського патріархату, яка використовувала російську мову, католицька церква, в якій богослужіння проводились на латинській або польській мовах, та уніатська, яка використовувала у своїй діяльності українську мову. Виходячи з цього, К. Левицький запропонував підготовку церквами усіх конфесій метрик, довідок про шлюб, хрещення та смерть людей не латинською, а українською мовою. У свою чергу проведення українських свят мало отримати підтримку місцевої влади та проводитись українською мовою незалежно від того, збігаються вони чи ні зі святами католицькими. Цікавою пропозицією вченого є закріплення в законах положення стосовно перенесення викликів до суду, якщо вони збігаються зі святами української православної церкви, на післясвятковий період.

Аналогічних поглядів дотримувався український дослідник мовного законодавства Р. Домбчевський, який стверджував, що в період Австро-Угорщини, листування уніатської Церкви з органами влади здійснювалося українською мовою, також велися викази (реєстри) померлих, виписи одружень, народжених дітей. Правовою основою видання цих актів стало розпорядження міністра внутрішніх справ, міністра правосуддя Австро-Угорщини від 9 березня 1900 р., згідно з яким всі документи, які стосувались українського населення, повинні були готуватись на українській мові [4, с. 43].

Важливу роль у поширенні української мови К. Левицький надавав журналу «Часопись правнича», який 1892 р. почав виходити один раз у квартал, як друкований орган історико-філософської секції НТШ, а пізніше в ньому з'явився підрозділ «Розвідки прав-

нічі секції історично-філософської НТШ» [12, с. 2].

У той історичний період на українських землях відбувався бурхливий розвиток економіки, створювалися нові підприємства, були відкриті місцезнаходження нафти і газу, інтенсивно розвивалися торгівля, сільське господарство та інші сфери економіки. З огляду на те, що більшість документів, пов'язаних з підприємницькою діяльністю, готувались на німецькій чи польській мовах, за пропозицією К. Левицького було розширено тематику журналу та змінено назву на «Часопис правничий і економічний». Додатком до журналу була «Юридична бібліотека», де публікувались лекції з питань діючого права.

Іншою формою захисту української мови стала підтримка з боку К. Левицького творчості талановитих українців за допомогою створення «Літературного журі», яке повинно було проводити конкурси робіт, опублікованих в альманахах товариства «Просвіта», а переможці отримували грошові винагороди. Значну увагу К. Левицький приділяв будівництву Народного театру у Львові, вистави в якому повинні були проводитись на українській мові. З метою об'єднання зусиль, у цій справі у червні 1903 р. був створений єдиний Крайовий комітет, головою якого було обрано К. Левицького, заступниками – Є. Олесницького і В. Шухевича. Маючи високий рівень юридичної освіти, К. Левицький розробив Статут Фонду побудови Народного театру у Львові, в якому відзначалося, що створення такого українського осередку стане «підйомом розвитку української штуки драматичної» [13, с. 2].

II. У часи депутатської діяльності у Австрійському парламенті та Галицькому крайовому сеймі питання, пов'язані з українською мовою, постійно перебували в центрі уваги вченого. Депутатський

мандат К. Левицький отримав за результатами виборів 1907 р. по округу, до складу входила територія Бережан – Рогатина – Болехів – Журавно. Під час праці у парламенті 7 липня 1909 р. К. Левицький подав до міністра юстиції Австро-Угорщини запит про порушення прав української мови в судових органах Галичини, але це питання парламентарі визнали нетерміновим, і заяву К. Левицького було відхилено. Наступним кроком стало подання 30 листопада 1909 р. запиту до міністра оборони Австро-Угорщини стосовно заборони українських вчительських курсів для українських солдатів у Галичині. Необхідність вирішення цього питання була пов'язана з тією обставиною, що більшість українських вояків були неписьменими і проведення занять з ними вчителями української мови мало дуже важливе значення для підняття рівня їх освіти. Пізніше, коли К. Левицький став депутатом Галицького сейму, ним було порушене питання перед крайовою владою про виділення коштів на спорудження Народного театру.

У тодішньому Галицькому сеймі більшість місць належала польським депутатам, які намагалися надати полякам значні права на використання театру, але українські депутати протестували проти таких умов. Сеймова комісія, яка розглядала це питання, запропонувала виділити третину необхідних коштів (приблизно 300 тис. крейцерів), з умовою проведення у театральному приміщенні, окрім вистав, концертів, балів та інших заходів. Враховуючи зайняття поляками керівних посад у органах державної влади Галичини, 24 листопада 1909 р. К. Левицький виступив у парламенті з тривалою промовою про необхідність врегулювання мовного питання, тобто зробив важливий крок у вирішенні проблеми автономії українських земель.

На засіданні парламенту в листопаді 1909 р. з ініціативи К. Левицького розглядалося питання національностей і мов. Як вказував К. Левицький, його вирішення є необхідною й невідкладною терміновою потребою: «Ми всі свідомі того, що міжнародна суперечність шкодить соціальному, культурному й економічному прогресу й роблять його майже неможливим, і тому всі ми повинні бути готовими співпрацювати над справою національного порозуміння» [6]. Характерною рисою депутатської діяльності К. Левицького було знаходження компромісу у вирішенні складних проблем, тому у 1913 р. був нагороджений цісарем Францем Йосифом лицарським орденом – «Хрестом Леопольда». З метою захисту прав українців та збереження рідної мови, К. Левицький 14 липня 1911 р. від імені Президії українського парламентського клубу зустрівся з австрійським прем'єр-міністром бароном Паулем Гаучем (1851-1918 рр.). На зустрічі було порушено питання про виборчу реформу до Галицького сейму й забезпечення інтересів українського населення, зміни галицької адміністрації, створення нових українських шкіл та українського університету, справедливого розподілу між українцями і поляками депутатських місць з Галичини до парламенту.

З цього приводу 23 травня 1912 р. К. Левицький вимагав від влади поновлення процесу підготовки нового виборчого закону, до змісту якого повинні були увійти питання, пов'язані з використанням української мови. Іншим важливим напрямком депутатської діяльності К. Левицького у мовній сфері став запит від 30 травня 1912 р. до прем'єр-міністра стосовно вирішення питання про створення українського університету. У зв'язку з підготовкою Австро-Угорщини до війни з Російською імперією, 4 червня 1914 р.

на нараді в Будапешті К. Левицький вимагав від уряду, щоб у всіх українських військових полках не тільки прості солдати, а й старшини розмовляли українською мовою, тому для вирішення цієї проблеми пропонувалось заснувати спеціальні українські курси навчання. Російська влада завжди ворожо ставилась до всього українського, тому у 1914 р. російський уряд наклав заборону на україномовні книги, які посилалися з Галичини, що значно ускладнювало їх везення до Росії [11, с. 5]. З метою протидії такій політиці росіян, К. Левицький вніс запит до уряду Австро-Угорщини стосовно накладення мита на російськомовні книги, які надсилалися з Росії до Галичини. У часи депутатської діяльності К. Левицького в Галицькому сеймі вніс на розгляд регіонального парламенту законопроект про зміну закону 1867 р. щодо мови викладання в середніх і початкових школах Галичини. Документ мав на меті чітко регламентувати правила щодо мови викладання в середніх школах, усуваючи таким чином повну залежність українців при заснуванні гімназій від поляків. У законопроекті передбачалося, що питання про мову викладання новозаснованих шкіл вирішуватиме не Сейм, а діяльність шкільної адміністрації, яка повинна проводитись на підставі таких правил: у місцевостях, де засновується перша середня школа, мовою викладання мала стати та, яку застосовувало понад 50 % мешканців повіту; потреба заснування нової школи визнавалася там, де 30 батьків оголошували намір віддати дітей до першого класу або ж там, де діючу школу відвідувало понад 500 учнів. У місцевостях, де діяла польська середня школа, новозаснована школа мала отримати українську мову викладання, якщо нею розмовляли понад 50 % населення повіту

або ж діючу школу відвідували понад 200 українців; у середніх школах з польською мовою викладання на бажання 25 батьків мав відкриватися паралельний клас з українською мовою навчання. В цілому законопроект передбачав ефективний правовий захист української мови, тому польська преса негативно ставилась до цього документа.

III. Видання словників грало одну з ключових ролей у збереженні української мови. Тому К. Левицький у 1893 р. підготував «Німецько-руський словар висловів правничих і адміністративних», який був виданий НТШ у Львові. У передмові автор зазначив, що «сила рідної мови лежить в любові самого народу до мови, бо лише той народ має будучність, котрий любить рідну мову» [7]. Підготовкою такого словника вчений продовжив діяльність руської (української) термінологічної комісії, у яку входили Г. Шашкевич, Я. Головацький та Ю. Вислободський, які у 1851 р. уклали та видали перший німецько-український словник юридичних термінів. На думку вченого, такі термінологічні словники є одним із джерел, що засвідчують розвиток української мови як мови права, а діяльність українських правників з розроблення юридичної термінології стала важливим кроком до підвищення правового статусу української мови.

Знання правничої термінології мало виключне значення для українського населення, бо це надавало змогу звертатись до австрійських судів, органів державної влади, місцевого самоврядування, нотаріату, прокуратури. Одним із завдань німецько-українського словника було роз'яснення основних термінів для підготовки заяв, звернень, апеляційних скарг, пояснень змісту ухвал та вироків. При підготовці словника К. Левицький зазначав, що терміни нор-

мативно-правового акта мають бути однозначними, тому для позначення понять слід уникати використання синонімів, повторень. Текст має бути простим та зрозумілим, а законодавцеві слід прагнути до того, щоб слова й вирази закону давали загалом правильне уявлення про зміст його норм. Паралельно з працями над німецько-українським словником К. Левицький та «Кружок правників» займались перекладами австрійських законів та їх роз'ясненням. Значну допомогу у підготовці цього словника надав суддя Т. Ревакович (1846-1919 рр.), який за пропозицією К. Левицького був прийнятий в почесні члени «Кружка правників».

За результатами проведеного дослідження необхідно зробити такі висновки.

I. Розгляд наукових праць вченого у період австрійського панування доводить можливість виділення трьох напрямків правотворчої діяльності вченого: 1) діяльність у культурно-просвітницькій сфері; 2) депутатська діяльність у Австрійському парламенті та Галицькому крайовому сеймі; 3) правничу термінологію.

II. Характерною рисою наукових праць К. Левицького була наявність пропозицій з доповнення імперського та регіонального законодавства, які містили в собі необхідність використання української мови в органах державної влади, судах, прокуратурі, нотаріаті, підготовці звернень, заяв тощо.

III. У своїй депутатській діяльності К. Левицький всебічно використовував законодавчі можливості Австрійського парламенту та Галицького крайового сейму шляхом внесення запитів, звернень, подань стосовно створення українського театру у Львові, україномовних кафедр у Львівському університеті, курсів українських вчителів, збільшення числа українських шкіл, ухвал, вироків,

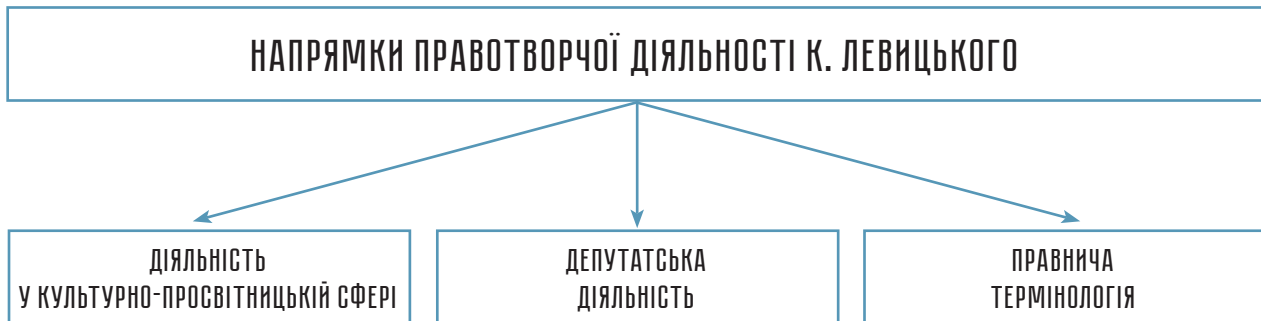
підготовки метрик на українській мові.

IV. К. Левицький одним з перших заклав основи української

правничої термінології шляхом підготовки німецько-українського правничого словника, що сприяло формуванню національної юри-

спруденції та значно полегшувало українському населенню доступ до органів державної влади, судів, прокуратури, нотаріату. ■

Рис. 1

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрухів І. О. Кость Левицький: сторінки життя. – Івано-Франківськ, 1995. – 46 с.
2. Благий В. Структура та викладацький склад вищих шкіл Львова на початку ХХ ст. // Вісник Львівського університету. Серія істор. – Львів, 2000. – Вип. 35-36.
3. Василик І. Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР : моногр. – К. : Задруга, 2013. – 176 с.
4. Домбчевський Р. За право мови / Р. Домбчевський. – Львів : Діло, 1934. – 88 с.
5. Залізник М. Вчора й сьогодні (з нагоди 70-ліття д-ра Костя Левицького) // «Нові Шляхи». – листопад-грудень 1929 (під заг. ред. Антона Крушельницького). – Львів, 1929. – С. 120-133.
6. Левицький К. Матеріали до української бібліографії. Українська бібліографія Австро-Угорщини за роки 1887-1900, за ред. Левицького К. – Т. III. (1892-1893). – Львів, 1911. – 3 друкарні НТШ. – 250 с.
7. Левицький К. Німецько-український словар. Друге попр. і доп. вид. / Кость Левицький. – Відень: з Австрійської державної друкарні у Відні, 1920. – 494 с.
8. Левицький К. Про права руської мови. – Львів, 1896. – 33с. (Коштом т-ва «Просвіта» з друкарні НТШ).
9. Марковський В. Я. Правовий статус української мови у Австро-Угорській імперії. Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія: Юридична. – 2010. – № 1. – С. 48-61.
10. Нарис історії «Просвіти» / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів-Краків-Париж : Просвіта, 1993. – 232 с.
11. Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Станіславів у 1918-1919 роках // Альманах Станіславської землі. Зб. мат. до історії Станіславова і Станіславщини / Ред. Б. Кравців. – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975. – Т. 1.
12. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 21. – Арк. 2 зв.
13. ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 358. – Оп. 2. – Спр. 402 (Проект статуту створення фонду побудови народного руського театру у Львові, складений Левицьким К. (24 серпня 1904 р.)). – Арк. 2.